

29. Франс М-Л. фон. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке/ М-Л. фон Франс; пер. с англ. Р.Березовской и К.Бутырина; Научная редакция В.В.Зеленского. – СПб.: Б.С.К., 1998. – 360 с.
30. Фролов П. Д. Використання соціально-психологічного знання в процесі формування громадської думки: проблеми технологізації / П. Д. Фролов // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К., 2009. – Вип. 23 (26). – С. 301-309.

The present article for the first time ever made an attempt to classify the fairytale technologies, which exist in modern practical psychology. Two basic technologies are distinguished: work with the existing fairytale and creating a personal fairytale. The other technologies, such as – psychodynamic analysis of fairytale, usage of fairytale in a play therapy, art work with the fairytale, body work with fairytale, work with cards – are derivative.

Keywords: fairytale technologies, basic technologies, derivative technologies, methods and techniques.

Отримано: 17.09.2012 р.

УДК 177.82 : 159.9.018.2 – 053.9

О.Г.Коваленко

Суб'єктивне відчуття самотності осіб похилого віку

У статті проаналізовано особливості суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку. Самотність розглядається як складний психічний феномен, який свідчить про порушення реальних зв'язків і відносин особистості. Особи похилого віку мають середній рівень суб'єктивного відчуття самотності. Поява такого відчуття в осіб похилого віку не залежить від статі. Самотнішими себе почувають селяни, непрацюючі особи, ті, хто проживає самотньо, незадоволений станом свого здоров'я, має загальну середню освіту. Менш самотніми себе почувають міські мешканці, ті, хто працює, живе з родиною, задоволений станом свого здоров'я, має вищу та середню спеціальну освіту.

Ключові слова: самотність, суб'єктивне відчуття самотності, особи похилого віку.

В статті проаналізовані особливості суб'єктивного почування самотності у похилих людях. Самотність розглядається як складний психологічний феномен, який свідчить про порушення реальних зв'язків і відносин особистості. Виникнення такого почування у похилих осіб не залежить від статі. Більш самотніми себе відчувають жителі сіл, ті, хто не працює, живе самотньо, незадоволений станом свого здоров'я, особи з загальним середнім освітнім рівнем. Менш самотніми себе відчувають жителі міст, ті, хто працює, живе з родиною, задоволений станом свого здоров'я, особи з вищим і середнім спеціальним освітнім рівнем.

Ключові слова: самотність, суб'єктивне почування самотності, особи похилого віку.

Постановка проблеми дослідження. Самотність є складним і суперечливим феноменом, який у певних випадках пов'язаний із дегресивними процесами у розвитку особистості, бо супроводжується відчуттям незадоволеності собою, своїм місцем в оточуючому світі, своїми відносинами. Вона часто властива особам, які знаходяться у певних кризових ситуаціях, періодах змін, одним із яких вважають період похилого віку. Базовими потребами цього віку є екзистенціальні та соціальні. Функціями перших є пошук смислу життя, утримання структури сенсу життя, що розпадається (М.Л. Смульсон), а других – формування і розвиток міжособистісних відносин. Вони втілюються у низці характеристик особистості у похилому віці.

Важливим проявом соціальних потреб є наявність у людини відчуття близькості та єдності на противагу відчуттю самотності. Останнє досить поширене саме у похилому віці, що зумовлене змінами у житті старіючої особи, зокрема пов'язаними із тим, що вона залишає основне місце роботи, діти залишають батьківський будинок, втрачаються близькі люди (у першу чергу через смерть). Тобто, людина втрачає певний смисл життя, цінності, вона не відчуває себе суб'єктом життя, не задоволена ним, не здатна його адекватно оцінити (І.Д. Бех). Згадані втрати, на думку В. Франкла, є передумовою самотності [2; 8; 9]. Тому метою нашого дослідження було проаналізувати особливості самотності у похилому віці, виявити чинники, від яких залежить поява такого переживання у старіючої людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема самотності ставала об'єктом уваги як західних, такі і вітчизняних філософів, психологів, соціологів, культурологів, письменників (О.О. Бодальова, Є.І. Головахи, Ф.М. Достоевського, А. Камю, Ф. Кафки, С. К'єркегора, І.С. Кона, М.Ю. Лермонтова, А. Маслоу, М.М. Мовчана, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассета, Н.В. Пані-

ної, К. Роджерса, Ж.-П. Сартра, З. Фрейда, Е. Фромма, М. Хайдеггера, К. Хорні, Ю.М. Швалба, А. Шопенгауера, Е. Еріксона, К.Г. Юнга та інші).

У суспільстві поширена є думка, що проблема самотності найактуальніша у похилому віці. Про це свідчать соціальні стереотипи. Так, один із стереотипів, виділених М. Керміс у 1984 році, полягає у тому, що всі старі самотні. Аналогічний стереотип, наявний у свідомості всіх статево-вікових груп, виявила О.В. Краснова наприкінці минулого століття [5].

Самотність є багатоплановим, амбівалентним психічним феноменом і може розглядатися як почуття, стан, процес, відношення. Як певний стан самотність виражає форму самосвідомості і засвідчує порушення реальних зв'язків і відносин внутрішнього світу особистості, відображає переживання своєї окремоті, суб'єктивної неможливості чи небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми. Поява такого суб'єктивного переживання не залежить від обсягу міжособистісних контактів, стану психічного здоров'я, переважаючого емоційного настрою і зумовлюється особистісними властивостями особи [3; 4; 6].

О.В. Неумоева, аналізуючи феномен самотності, виділяє об'єктивну та суб'єктивну сторони (просторовий та психологічний аспекти). Перша відображається в об'єктивних відносинах і фактах, які у певних умовах стають деформованими. Так, проживаючи на самоті, старіюча особа може організувати власну життєдіяльність таким чином, що не почуватиметься самотньою, наприклад, читаючи багато літератури, беручи участь у суспільному житті, отримавши «співрозмовника» у вигляді собаки чи kota тощо. Друга – переживання особистості, зумовлені деформацією її зв'язків з різними аспектами дійсності, порівняно незалежні від об'єктивних умов; вони володіють як позитивним, так і негативним потенціалом. Особа похилого віку, яка проживає з рідними, може бути їм байдужою і почуватися самотньою [7].

Також дуалістичний погляд на самотність відображено у дослідженнях Г.Р. Шагівалєєвої: позитивний і негативний аспекти. По-перше, як психічний стан чи суб'єктивне переживання, а по-друге, – як виключно негативний стан та переживання [10]. Позитивний смисл у самотності виділяють, коли його аналізують з точки зору добровільного усамітнення; тоді самотність виконує функції самопізнання, становлення саморегуляції, творчості і самовдосконалення, стабілізації психофізичного стану,

захисту «я» людини від деструктивних зовнішніх впливів. Така самотність, усамітнення дозволяє людині розібратися у власних переживаннях, сприяє пошукові смислу свого життя. Небезпечною, руйнівною є негативна самотність, яка підпорядковує собі інші психічні процеси і стани, порушує внутрішню цілісність особистості, є механізмом психологічного захисту, зумовлює формування надочікувань. Такі негативні прояви нівелюються, коли людина починає усвідомлювати їх, займає активну позицію у подоланні самотності [7].

Відчуття самотності зумовлюється переживанням людиною своєї несхожості за іншими, через що виникає певний психологічний бар'єр у спілкуванні, відчуття нерозуміння і неприйняття себе іншими особами. Відчуття самотності є усвідомленням людиною неможливості мати з іншою особою близькі інтимні відносини, які ґрунтуються на взаємному прийнятті, любові та взаєморозумінні [4].

Суб'єктивне відчуття самотності може проявлятися на різних рівнях. Є.М. Заворотних виявила психологічні портрети дорослих осіб, які мають різні види самотності як суб'єктивного переживання. Так, особи з низьким рівнем переживання самотності («заперечувана самотність») частіше є екстравертами, які не визнають самотність і ставляться до цього явища негативно; загальне самопочуття у них сприятливе. Особи, які мають середній рівень переживання самотності («комфортна самотність») звичайно є інтровертами, які відчувають оптимальну самотність і ставляться до цього явища позитивно; загальне самопочуття у них сприятливе. Ті, у кого високий рівень переживання самотності («деструктивна самотність»), мають риси, властиві і екстравертам, і інтровертам; самотність відчувають досить сильно, але відносяться до неї позитивно; загальне самопочуття недостатньо задовільне [3].

Особливості переживання людиною самотності пов'язані із різноманітними психологічними властивостями особистості, зокрема вираженою афіліативною потребою, тривожністю тощо. Характеризуючи власні переживання у ситуації самотності, студенти, які прагнуть уникати такого стану, називають емоції страху, тривоги, поганого настрою, жалості та співчуття до себе, нудьги [10]. С.В. Бакалдин виявив, що з виникненням відчуття самотності у дорослих осіб пов'язані чотири групи емоцій: беззахисність і страх, зовнішнє відчуження, внутрішнє відчуження, туга за конкретною людиною [1]. Результати досліджень Є.М. Заворотних свідчать, що також є чотири чинники, пов'язані із са-

мотністю як суб'єктивним переживанням – емоційна зрілість, суб'єктивний контроль, невротизація особистості, осмисленість життя [3].

При виникненні відчуття самотності гірше себе почувають і мають гірший настрій жінки. На відміну від чоловіків, вони також більше схильні переживати співчуття до себе і вразливість. Ті, хто проживає самотньо, складніше переносять стан самотності, ніж ті, хто живе з родиною. Крім того, перші при виникненні даного почуття гірше себе почувають, мають поганий настрій, їхня активність значно нижча, ніж у других [1].

Щоб встановити особливості суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, зокрема чинників, які його зумовлюють (стать, місце та умови проживання, професійна зайнятість, задоволеність станом здоров'я), було проведене діагностичне дослідження. У ньому взяли участь 520 осіб віком від 57 до 75 років. Середній вік досліджуваних – 66 років. Серед них чоловіків – 170 осіб, жінок – 350 осіб. У містах проживають 324 досліджуваних, у селищах – 194, дві особи не вказали місце проживання. Частина досліджуваних є самотніми, живуть без родини (144 осіб), а 362 осіб, які брали участь у дослідженні, живуть з рідними, 14 осіб не вказали те, чи самотньо вони проживають. 142 досліджувані особи мають початкову, середню та неповну середню освіту, 203 особи – освіту середню спеціальну, технічну, медичну, педагогічну тощо, 175 осіб мають вищу освіту. На теперішній час 134 осіб, які взяли участь у дослідженні, працюють, 186 – не працюють. Стан власного здоров'я 318 досліджуваних особи оцінюють як гарний та задовільний, 191 осіб – як поганий, незадовільний, 11 осіб не оцінили стан свого здоров'я. Для дослідження особливостей самооцінки особистісних властивостей осіб похилого віку в дослідженні використана методика вияву суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела, М. Фергюсона, яка дозволяє виявити різні рівні самотності.

Виявимо середнє значення за показником суб'єктивного відчуття самотності (СВС) досліджуваних. Він становить 28,863, що відповідає середньому рівню. Згідно досліджень Є.М. Заворотних, такі особи мають риси, властиві інтровертам, відчувають оптимальну самотність і ставляться до цього явища позитивно; загальне самопочуття у них сприятливе.

Встановили значення за цим показником в осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі, жителів міст і селищ, які проживають самотньо та з родиною, з різним рівнем освіти, зайнятості, задоволеністю здоров'ям. Див. табл.1.

Таблиця 1

Суб'єктивне відчуття самотності осіб похилого віку

Чинник		СВС
Стать	Чоловіки	28,7411
	Жінки	28,9228
Місце проживання	Міські жителі	27,9630
	Сільські жителі	30,2990
Особливості проживання	Самотньо	35,0208
	З родиною	26,4917
Рівень освіти	Загальна середня	31,1901
	Середня спеціальна	27,8965
	Вища	28,0971
Зайнятість	Працюють	25,4701
	Не працюють	30,0414
Задоволеність здоров'ям	Задоволені	26,7012
	Незадоволені	32,4712

Порівнюємо значення за показником суб'єктивного відчуття самотності жінок і чоловіків похилого віку. Чоловіки у похилому віці мають менше суб'єктивне відчуття самотності, ніж жінки. Перевіримо достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$СВС. t = |28,9228 - 28,7411| / \sqrt{0,037 + 0,075} = 0,543$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha = 0,05$).

При $t < t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі не підтверджується. Тобто всі ці події є залежними. Чоловіки і жінки у похилому віці мають однаковий рівень суб'єктивного відчуття самотності.

Порівнюємо значення за показником суб'єктивного відчуття самотності жителів міст і селищ похилого віку. Жителі міст похилого віку мають менше суб'єктивне відчуття самотності, ніж жителі сіл. Перевіримо достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності жителів міст і селищ похилого віку за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$СВС. t = |27,9630 - 30,2990| / \sqrt{0,037 + 0,072} = 7,073$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha = 0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності міських та сільських жителів похилого віку підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Жителі міст у похилому віці мають нижчі значення за ним показником, ніж жителі сіл. Тобто, сільські жителі відчувають себе самотнішими, ніж містяни. Але така відмінність між міськими та сільськими жителями похилого віку не є значною, бо середні бали за цим показником і у міських, і у сільських жителів відображають середній рівень.

Порівняємо значення за показником суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною. Особи похилого віку, які живуть самотньо, мають вище суб'єктивне відчуття самотності, ніж ті, хто проживає з родиною. Перевіримо достовірність відмінності вибіркового середнього арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною, за допомогою t -критерію Стьюдента. Емпіричне значення t -критерію:

$$СВС. t = |35,0208 - 26,4917| / \sqrt{0,084 + 0,034} = 24,801$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha = 0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною, підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які проживають з родиною, мають нижчі значення за ним показником, ніж ті, хто проживає самотньо. Тобто, останні почувають себе самотнішими. Рівень суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, які живуть з родиною, є середнім, але ближчим до низького, а тих, хто живе самотньо – середнім, але ближчим до високого.

Порівняємо значення за показником суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, які мають різний рівень освіти. Найвищий рівень суб'єктивного відчуття самотності мають особи похилого віку із загальною середньою освітою, меншим цей рівень є в осіб із вищою освітою і найменшим – в осіб похилого віку із середньою спеціальною освітою. Перевіримо достовірність відмінності вибіркового середнього арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою за допомогою t -критерію Стьюдента. Емпіричне значення t -критерію:

$$СВС. t = |31,1901 - 27,8965| / \sqrt{0,093 + 0,063} = 8,322$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку із загальною середньою освітою мають вищі значення за цим показником, ніж ті, хто має середню спеціальну освіту. Тобто, перші відчують себе самотнішими.

Перевіримо достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із загальною середньою та вищою освітою за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$СВС. t = |31,1901 - 28,0971| / \sqrt{0,093 + 0,070} = 7,646$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із загальною середньою та вищою освітою підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку із загальною середньою освітою мають вищі значення за даним показником, ніж ті, хто має вищу освіту. Тобто, перші відчують себе самотнішими.

Перевіримо достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$СВС. t = |27,8965 - 28,0971| / \sqrt{0,063 + 0,0270} = 0,549$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t < t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою не підтверджується. Тобто ці події є залежними. Особи похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою мають однаковий рівень суб'єктивного відчуття самотності.

Встановлені відмінності між особами похилого віку з різним рівнем освіти не є значними, бо середні бали за цим показником у всіх осіб відображають середній рівень.

Порівнюємо значення за показником суб'єктивного відчуття самотності у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку. Ті, хто працює у похилому віці, мають нижчий рівень суб'єктивного відчуття самотності, ніж ті, хто не працює. Перевіримо достовірність відмінності вибіркового середнього арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку за допомогою *t*-критерію Стьюдента. Емпіричне значення *t*-критерію:

$$СВС. t = |25,4701 - 30,0414| / \sqrt{0,087 + 0,034} = 13,159$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha = 0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності працюючих та непрацюючих осіб похилого віку підтверджується. Тобто, всі ці події є незалежними. Ті, хто працює у похилому віці, мають нижчі значення за цим показником, ніж ті, хто не працює. Отже, другі більше, ніж перші відчувають себе самотнішими. Але така відмінність між працюючими та непрацюючими особами похилого віку не є значною, бо середні бали за цим показником у них відображають середній рівень.

Порівнюємо значення за показником суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку, які мають задовільний (гарний) та незадовільний (поганий) стан здоров'я (з їхніми оцінками). Особи похилого віку із задовільним станом здоров'я мають нижчий рівень суб'єктивного відчуття самотності, ніж особи похилого віку із незадовільним станом здоров'я. Перевіримо достовірність відмінності вибіркового середнього арифметичних розподілів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із задовільним та незадовільним станом здоров'я за допомогою *t*-критерію Стьюдента. Емпіричне значення *t*-критерію:

$$СВС. t = |26,7012 - 32,4712| / \sqrt{0,039 + 0,069} = 17,578$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha = 0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів суб'єктивного відчуття самотності осіб похилого віку із задовільним та незадовільним станом здоров'я підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Особи похилого віку, які оцінюють власний стан здоров'я як задовільний, мають нижчі значення за цим показником, ніж особи похилого віку, які вважають незадовільним стан власного здоров'я. Тобто, другі більше, ніж перші,

почувають себе самотніми. Але така відмінність між особами похилого віку, задоволеними та незадоволеними станом власного здоров'я не є значною, бо середні бали за цим показником у них відображають середній рівень.

Висновки. Отже, самотність є складним, багатоплановим, амбівалентним психічним феноменом, що, з одного боку є детермінацією деформованого розвитку, а з іншого – ресурсом розвитку особистості. Його розглядають як почуття, стан, процес, відношення. У ньому виділяють об'єктивну та суб'єктивну сторони (просторовий та психологічний аспекти). Самотність може мати позитивний смисл як психічний стан чи суб'єктивне переживання, її розглядають і як виключно негативний стан та переживання, що руйнує особистість. Поява даного відчуття зумовлюється переживанням людиною своєї несхожості на інших, через що виникає певний психологічний бар'єр у спілкуванні, відчуття нерозуміння і неприйняття себе іншими особами. Воно може проявлятися на низькому, середньому та високому рівнях. Особливості переживання особою похилого віку самотності пов'язані із різноманітними психологічними та соціальними особливостями. Зв'язок з останніми підтверджено у проведеному діагностичному дослідженні.

Особа похилого віку мають середній рівень суб'єктивного відчуття самотності. Тобто, це може свідчити про те, що вони мають риси, властиві інтровертам, відчувають оптимальну самотність і ставляться до цього явища позитивно; загальне самопочуття у них сприятливе. Не підтверджена статистична значимість між рівнем відчуття самотності у чоловіків і жінок в похилому віці. Але підтверджено, що дане відчуття більше властиве сільським, ніж міським жителям; непрацюючим, ніж працюючим; тим, хто проживає самотньо, ніж з родиною; незадоволений станом свого здоров'я, ніж задоволеним. Вищим рівень суб'єктивного відчуття самотності є в осіб похилого віку із загальною середньою освітою, ніж у тих, хто має середню спеціальну та вищу освіту. Статистично відмінність у рівнях суб'єктивного відчуття самотності є у осіб похилого віку із спеціальною та вищою освітою не підтверджена.

Але такі встановлені відмінності між особами похилого віку не є значними, бо середні бали за цим показником у них відображають середній рівень, хоча в окремих випадках є ближчими до високого або низького рівнів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вияві залежності між суб'єктивним відчуттям самотності осіб похилого

віку та іншими їхніми психологічними властивостями (тривожністю, депресією, комунікативними особливостями, самооцінкою тощо), порівнянні особливостей суб'єктивного відчуття самотності осіб різних вікових категорій.

Список використаних джерел

1. Бакалдин С.В. Эмоциональные особенности переживания одиночества / С.В. Бакалдин // Вестник Адыгейского Государственного Университета. – Вып. 5. – Майкоп: изд-во АГУ, 2008. – С. 229-232.
2. Бех І.Д. Життя особистості у ціннісному осягненні / І.Д. Бех // Педагогічна газета. – 2011. – №7(204). – Липень. – С. 5.
3. Заворотных Е.Н. Одиночество как психологический феномен / Е.Н. Заворотных // Материалы научно-практической конференции «Ананьевские чтения – 2006» / под ред. Л.А. Цветковой, А.А. Крылова. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2006. – С. 81-82.
4. Корчагина С.Г. Генезис, виды и проявления одиночества: монография / С.Г. Корчагина. – М.: МПСИ, 2005. – 196 с.
5. Краснова О.В. Стереотипы пожилых и отношение к ним / О.В. Краснова // Психология зрелости и старения: Ежеквартальный научно-практический журнал. – 1998. – № 1. – С. 10-18.
6. Мовчан М.М. Самотність як феномен буття особистості: монографія / М.М. Мовчан. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 265 с.
7. Неумоева Е.В. Одиночество как общественно-историческое явление и как явление индивидуальной жизни / Е.В. Неумоева // Гуманитарный вектор. Вестник Забайкальского отделения Академии гуманитарных наук. – № 1-2 (10-13). – 2002. – Чита: ЗабГПУ. – 2004. – С.23-29.
8. Смульсон М.Л. Готовність до саморозвитку як психологічна умова успішності / М.Л. Смульсон // Успішність особистості: потенціал та обмеження [Текст]: тези доповідей Міжнар. наук.-практич. конференції (К., 18 березня 2010р.) / за ред.: М.Л. Смульсон, Л.М. Зінченко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 228-230.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / В. Франкл [пер. с англ.] / Общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
10. Шагивалеева Г.Р. Одиночество и особенности его переживания студентами: монография / Г.Р. Шагивалеева. – Елабуга: Изд. ОАО «Алмедиа», 2007. – 157 с.

The article analyzes the features of the subjective feeling of loneliness of the elderly. Loneliness is considered as a complex psychological phenomenon that constitutes a violation of the real relations and relations of personality. The elderly have an average level of subjective feeling of loneliness. The emergence of such a feeling in the elderly does not depend on gender. Lonely feel villager, unemployed persons, those who live alone, was are unsatisfied with their health and have secondary education. Those who live in cities, those who work, live with family, happy for their own health, those who have higher and secondary special education less lonely feel.

Keywords: loneliness, subjective feelings of loneliness, the elderly.

Отримано: 14.10.2012 р.

УДК 159.9:37.015.3.

І.В.Коваль

Сумісна діяльність у процесі оволодіння іноземною мовою

У статті аналізується проблема сумісної діяльності в процесі оволодіння іноземною мовою. Обговорюються деякі психологічні особливості сумісної діяльності, які необхідно враховувати в практиці організації навчання іноземної мови. Коли йдеться про сумісну діяльність, слід, перш за все, враховувати його основні аспекти: 1) взаємодія «учитель-учень»; 2) взаємодія «учень-учень»; 3) загальногрупова взаємодія учнів у навчальному колективі; 4) взаємодія «учитель – учительський колектив» у системі міжпредметних зв'язків. Навчання спілкування являє собою тісну міжособистісну взаємодію.

Ключові слова: сумісна діяльність, психологічні закономірності, мотивація, пізнавальні інтереси, міжособистісна взаємодія, стиль спілкування.

В статье анализируется проблема совместной деятельности в процессе овладения иностранным языком. Обсуждаются некоторые психологические особенности совместной деятельности, которые необходимо учитывать в практике организации обучения иностранному языку. Когда речь идет о совместной деятельности, необходимо прежде всего учитывать его основные аспекты: 1) взаимодействие «учитель – ученик»; 2) взаимодействие «ученик – ученик»; 3) общегрупповое взаимодействие учеников в учебном коллективе; 4) взаимодействие «учитель – учительский коллектив» в системе межпредметных связей. Обучение общению представляет собой тесное межличностное взаимодействие.